

ORTOGRAFI GOMENDIO BATZUEI BURUZKO GOGOETA

Joseba Butron

Jaun-Andreok, agur t'ardi:

Hasteko nire esker ona adierazi beharrean nago eskaini zaidan aukera honengatik, hau da, neure eritzia ere plazaratu ahal izateko aukeragatik baina, agian, hobe litzateke, lehenengo eta behin, XIII. Biltzar honen izpiritua txalotzea. Izan ere, ihardunaldi hauetarako hartu den prozedurari, alegia, Euskaltzaindiaren zuzeneko partaide ez direnei ere aukera emateari aipagarri eta txalogarri derizot.

Niri neuri aurtengo apirilean iritsi zitzaidan mintzaldi labur bat egiteko gonbitea, Euskaltzainburu dugun Jean Haritschelhar jaunaren izenean, eta gonbite horri eutsiz nauzue hemen minutu gutxi batzuetan neure kezkek eta gogoetak zuoi denoi eskaintzeko prest. Aipatu gonbite horretan mintzaldia zertaz izan zitekeen ere iradoki zitzaidan: *Ortografi gomendio batzuei buruzko oharra*, hain zuzen. Egia esan, antzeko titulua jarri nion behin Euskaltzaindiari bidali nion txosten labur bati, eman berri ziren gomendio-erabaki batzuk zirela eta. Behin diot, aspalditxo izan baitzen hori, 1992ko urrian, hain zuzen. Txosten hartan oinarrituko dut, bada, mintzaldi hau, orduan esandakoek, funtsean, oraindik ere baliorik badutelakoan; baina, bestalde, denbora ez dela alferrik igarotzen ere ez dut ahan-tzi behar, 92tik honako denbora tarte honetan errotuz joan diren gomendio batzuen aurka aritzea ez dela oso zentzuzkoa, alegia. Hori dela eta, bada, arazo zehatz batzuetara mugatu beharrean, gogoeta orokorrako bat egin nahi nuke, Euskaltzaindiak aspaldion darabilen filosofiaz eta jokabideaz. Ausardia izango da, agian, neure partetik, baina uste dut noizbehinka hizkuntz arazo zehatzak alde batera utzi eta gogoeta orokorrak ere egin beharra dagoela.

Bi ataletan zatituko dut txosten labur hau:

1. *Erabaki-gomendio batzuei buruzko gogoeta eta ondorioak.*
2. *Proposamenak laburbildurik.*

1. ERABAKI-GOMENDIO BATZUEI BURUZKO GOGOETA ETA ONDORIOAK

1.1. Eritzi

Aditz horren formaren gomendio-erabakiari buruzko kritikaz hasi nahi dut. Honela dio Euskaltzaindiaren azalpenak:

“Jakina denez, euskara batua eratzen hasi zenean, 1960-70 hamarraldian, *iritzi* zen, alde handiz, gehien erabiltzen zen era. Gero, euskara batuaren finkatze-prozesuan hainbat idazle *iritzi* eraren alde makurtu zen, zaharrena eta bizkaierazko tradizioan erabilia zelakoan.”

Azalpen honetan, “hainbat idazle” zirela aitortzen da explizituki, nahiz eta horrek, gero, erabakian, eraginik izan ez zuen. Bestalde, “zelakoan” oker dago “zelako” behar baitu. Zaharrena da, zalantza gabe, eta bizkaierazko tradizioan erabilia. Gertatzen dena da euskalki honetan *bakoitza bakoitza* eran bakarrik aurki daitekeen bezala *iritzi* ere *erexi* edo *eritxi* forman dela edo izan dela nagusi, gaur egun euskara batuaren zabalkundeari esker *iritzi* ahoskera nagusituz badoa ere.

Amaitzeko, honela dio Euskaltzaindiak:

“Inork ez du zalantzan jartzen e-z hasten diren formak zaharragoak direla euskaraz, baina *ebili* eta *ekusi* zaharkituzat jotzen direnez gero, ez da arrazoirik ikusten *iritzi*-rekin beste horrenbeste ez egiteko.”

Nik neuk ez dut uste konparagarriak direnik *iritzi* eta aipatzen diren besteak: *iritzi*-k (*e*-rekin) aditz moduan historia sendoa du eta bizkaieraz ez ezik euskara batuan ere erabilera zabala du, edo bazuen, lehen behintzat.

Ondorioa

a) Badirudi Euskaltzaindiak, batzuetan, berez bideratuz joan den batasuna ez duela aintzat hartu nahi izan eta gidari bakar eta nagusitatzat agertu gura izan duela. Eta hau, esan beharrik ez dago, ez da jokabide zuhurra. Eta baieztapen hau txarto uler ez dadin, hitzen formaz ari garela gogoratu behar dut; Euskaltzaindiak euskara laskitzen duten egitura trakets, esamolde aldrebes edota lexiko oker kontuetan azken hitza bere izan behar du, baina, nire ustean, ez da gauza bera gertatu behar hitzen forma edo idazkera alorretan.

1.2. Bait

1992ko gomendioan, handik gora *bait* loturik idaztea gomendatu zen, 1970 urtera arteko literatur tradizioari jarraiki. Horrela, agerpen kopuruaren azterketa bat eskaintzen zen idazkera hori bultzatzeko —ehundaka batzuk kasu—, argudiatuz *bait* bereiz idaztea joera berria dela, azken hogeita bost urteotakoa.

Atxikia idazteak aldaketa fonetikoak isladatzea dakar, “aski errazak” omen direnak: *baitaitetzke*, *baikeniezaiokeen*, *baiteritzogu*. Baina idazkera zerbait bisuala da, begiz jasotzen duguna, eta honetan ohiturak eta erraztasunak agintzen dute: irakurri edo idatzi beharreko elementua zenbat eta luzeagoa hainbat eta gogorra-go eta zailagoa. Ene ustez, horregatik joan da nagusituz euskara batuan *bait*-en idazkera bereizia.

Berez, arau honen atzean ez dago erraztasun konturik, ahoskera zaintzeko kezka garbia baizik, baina idazkera eta ahoskera bi arlo desberdin dira. Ez dago arrazoi berezirik *bait* atxikia idazteko eta *ez* elementua bereiz: *ez datoz (eztatoz), ez dira (eztira), ez bait da (ezpaita)*, etab. Gomendio hau zabaldu eta handik gutxira gure idazle ezagun eta goi mailako baten *Egunkariko* artikulua batean *ezpaitzakegu, ezpaitzizaidan* dena loturik, irakurri genituen. Eta zergatik *ez*? Idazkerarako literatur tradizioa aipatzen hasiz gero denariko adibideak topa daitezke, eta maiztasun alderdia ere erlatibizatu egin daiteke.

Gainera, joera honi jarraiki urrun irits gaitzke: *-z gero* batera idaztera, *ezke-ro* alegia, nahiz eta gaur egun bereiz idaztea nagusi izan. Edota, zergatik *ez*, bide honi jarraiki, *jakin eta gero* edota *irakurri eta gero* batera idatzi, hots, *jakinda gero* edo *irakurrita gero*. Kasu desberdinak direla argudia daiteke, baina filosofia berberari eusten diote.

Ondorioak

a) Lehen puntuan aipatutakoaren ildotik, berriz ere esan beharra dago azken hogeita bost urteotako idazkera joera batek Euskaltzaindiak ematen diona baino pisu handiagoa izan beharko lukeela. Ez dakit kalkulaterik dagoen epe honetan zenbat mila bider erabili izan den *bait* partikula bereiz idatzia: literatur lanetan, hizkuntz aldizkarietan, zientziazkoetan, euskara ikasteko metodoetan, testu liburuetan, itzulpen lanetan, saio espezialduetan, eta abar eta abar.

b) Bestetik, gure literatur tradizio zaharra ezin da arrazoitzat jarri *idazkera* finkatzeko; honelako idazkera arauak erabakitzeko, nik uste, zuhur jokatu behar dela eta, literatur tradizioa aitzaki jarri barik, egungo idazleen artean —zentzu zabalenean *idazle* hitza— kontsultak egin beharra dagoela. Eta kontsulta aipatu dudanez, gogoratu behar dut idazkeraz ari naizela, gramatikalak ez diren erabilera zuzentzeko gomendio edo arauetarako ez baita kontsulta beharrik, bistan denez.

1.3. Erazi

Elementu honek historian zehar izan duen formaz azalpen luzea eskaini zion Euskaltzaindiak *arazi* erabiltzeko gomendioa ematerakoan. Laburbildurik, honakoa zioen: Iparraldean garrantzizko autoreen lanetan forma bata eta bestea aurki daitezke; euskalkiei dagokienez “...zuberoraz (...) beti, salbuespenik gabe, *erazi* agertzen da”; Hegoaldean, gipuzkerazko autore klasiko gehienek *erazi* erabili zuten, “...bizkaieraz erazo da alde handiz forma nagusia”. Erabakia zaila da zioen azalpenak: “...biek dute nork bere eremuan, behar adina antzinasun eta literatur lekukotasun”.

Neure aldetik argudio batzuk gehituko ditut: K. Mitxelaren *Diccionario General Vasco/Orotariko Euskal Hiztegia*-n *arazi* ez da azaldu ere egiten —eraziren aldakitzat jotzen delako—, *Euskarazko Hiztegia*-n *erazi* forma bakarrik onar-

tzen da, Sarasolaren *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*-n *arazi* onartzen ez diren hitz aldaeretan kokatzen da eta “Ikus *erazi*” zehazten da.

Baina, hona azken emaitza: “...argi bide dago errazago gerta daitekeela hain-beste zalantza agertu eta agertzen dituen Hegoalde *arazi* erabiltzera bultzatzea, lauhun urtez inongo zalantzarik gabe *arazi* besterik erabili ez duen Iparraldeak (!) bere usadioa alda dezan lortzea baino”. Baieztapen honen aurrean galdera-harridura zeinuak ipini beharrean nago, ez dator bat eta azalpenetatik atera daitekeenarekin. “Nolanahi ere, salbuespen gisa *adierazi* gomendatzen da, Hegoalde osoan lortu duen erabiltze zabalagatik”.

Esango nuke, emandako arrazoiak aintzat hartuta eta, nahi bada, aipatu ditudan hiztegi-tako zehaztasunek *erazi* formara garamatzatela argi eta garbi eta, horregatik, emandako gomendioa ulertezina gertatzen zait.

Ondorioak

a) Berriz ere Euskaltzaindia iraganera begira jarri da *idazkera* erabakitzeko, azken hogeita bost urteotako joerari begiratu ere egin gabe. Ikerketa edota kontsulta ez oso sakon batek, nire ustez, beste formaren alde jarriko zukeen.

b) Berriz ere literatur tradizioari eutsi dio hitz baten *forma* erabakitzerakoan.

c) Erabakia hartzeko Iparralde eta Hegoaldearen arteko bereizketa ikusi nahi izan da faktore garrantzitsutzat, baina azalpenean bertan adierazten denari jarraituz ez dut inondik ere horrelakorik ikusten. Eta, gainera, arriskugarria da jokabide hau: badirudi Iparraldekoen mesedetan egiten den zerbait dela. Egun, idatzizko komunikabideetan forma batek duen hedadura edo maiztasunari erreparatu beharrean Ipar-Hegoalde kontuak erabili dira erabakirako oinarri.

1.4. **Ohizko**

Ohiko elementuarena ere aipagarri gertatzen zait. Kasu honetan ez dut zalantzatan jarriko *ohiko* formaren aldeko azalpena, itxura guztien arabera zuzena da eta, baina gorago esan dudan guztiagatik ez dut uste horretara jo behar denik. Ez dakit zehatz zenbat aldiz agertzen den joan den mendeetan forma hori, baina ziur naiz azken hogeita bost-hogeita hamar urteotan milaka aldiz idatzi dela horrela, eta idazle ia guztientzat Euskaltzaindiaren proposamen berri hau ezusteko itzela gertatu dela. Idazleek ere, arian-arian, bidea egin dute eta ia guztiek ontzat ematen duten hitz forma bat ez dut bidezkoztat jotzen aurkikuntza batengatik edo, atzera botatzea.

Ondorioak

a) Orain arte aipatutakoek balio dute neurri handi batean, baina kasu honetan beste alderdi bat nabarmendu nahi dut.

b) Bistan denez, Euskaltzaindiak gero eta garrantzi handiagoa ematen dio diakroniari *idazkera* gomendioak eta erabakiak ebazterakoan. Gure idazle zahar gehienen testuak informatizatuta dauzkagunetik, badirudi gure hizkuntzaren historiako zaletasuna hasiz doala eta ez dut horretan ezer txarrik ikusten, hizkuntzaren sena hor ere bai baitago gordeta. Baina *idazkera* erabakitzeke ez du baliorik. Eta, gainera, arriskugarria da, zeren gaur ikertzaile batek aurkitu du halako hitza antzina ez zela horrela idazten, eta berehala datorkigu gomendioa, eta horrela ez dugu bakerik.

Honaino, bada gogoeta-ondorioen atala. Amaitzeko, bigarren atalari ekingo diot.

2. PROPOSAMENAK LABURBILDURIK

2.1. **Idazkera arloan, Arantzazutik honako berezko batasuna ere aintzat hartu beharra**

Nire eritzian, eta lehenago azaldutako puntuetan frogatzen saiatu naizenez, Euskaltzaindiak zabaltzen dituen zenbait gomendio-erabakitan alderdi hau ez da kontutan hartzen.

2.2. **Idazkera finkatzeko gure literatur tradizioak ez du izan behar gidari bakarra**

Euskaltzaindiak idazkera gomendioren bat proposatu edo erabakiren bat plazaratzen duenean ez litzateke testu zaharretako agerpen kopuruari buruzko daturik aipatu behar, nire ustez, ez duelako inongo baliorik. Aurreko mendeetako testuetan edozelako idazkerak aurki daitezke.

Prozesuak beste era batekoa izan behar du: ikertzaileen txostenak oinarri, kontsulta ahalik eta zabalena (irakaskuntza, EHU, komunikabideetako profesionalak, hizkuntz teknikariak, idazleak eta abar) eta, ondoren, Euskaltzaindiaren gomendioa edota erabakia. Prozesu hau beteaz eginiko proposamen batek askoz ere oinarri sendoagoa du gure testu zaharretako agerpen kopuruak baino.

2.3. **Euskalkietako aberastasunak bultzatu behar dira**

Nire ustez, hitzen forma edo idazkera erabakitzen ematen den denbora larreakoa da, hizkuntzarentzat onuragarri gerta daitezkeen beste alderdi batzuk alde batera utziaz. Esaterako, Euskaltzaindiak gure hizkuntza xehetasunez aberatsago egin dezaketen euskalkietako ekarpenak gogoratu edo proposatu beharko litzuketen gabe.

Bestela esanda, idazkera finkatzea edozein hizkuntzarentzat da garrantzi handikoa, baina baita aberastea ere. Esaterako, jakin nahi nuke zer pentsatzen

duen Euskaltzaindiak *hatza / atzamarra / behatza* ondo bereizirik erabiltzeari buruz; edo *berton / bertan* ongi bereizteaz; edo *neba / anaia* edo beste hainbat. Bizkaierazko batzuk aipatu ditut, hurbilenak ditudalako, baina euskalki guztiek dituzte euskaldun guztioi aberasgarri gertatuko litzaizkigukeen zehaztasunak. Idazleek lan handia egiten dute horretan, baina euskaltzainen ekarpena ere oso mesedegarria izango litzateke. Era horretako gomendioak espero ditut.

2.4. Ahozkoak ez du izan behar idatzizkoaren erreferentzia, alderantziz baizik

Iruditzen zait puntu hau ez dela behin ere ahaztu behar, nahiz eta batzuek gogo handia duten “ahozkotasuna”-edo idatzira hurbiltzeko. Esaterako, *hontan, hoiek, zai, nere, iaioa* eta antzekoak idatziz onartuak izateko gogoak ere somatzen ditut, “naturalagoak” edo, direlakoan. Baina ahoskerak ez du interferitu behar idazkera. Nire eritzian, idatziak izan behar du beti ere hizkuntza landu baten lehen erreferentzia. Horregatik, eta bide batez, ez nuke aipatu gabe utzi nahi beste alderdi bat: gure artean, pertsonaia publiko askori (politikariak, irakasleak, idazleak...) beren ahozko agerpen publikoetan, dagokien karguaren izenean ari direnean, idatzizko euskara batuaren eredutik hurbilago aritzeko ahalegina egin beharko luketela gogoratu beharko litzaieke. Besterik da, aldiz, maila pertsonalean ari direnean, honetan askatasuna erabatekoa da eta.

2.5. Gomendio-erabakiak urtean behin edo, bilduta

Amaitzeko, eta praktikotasunari begira, gomendio-erabakiak urtean zehar barreiatuta eskaini beharrean, bilduta eskaini beharko litzuzke Euskaltzaindiak, hobeto jaso ahal izan ditzagun eta argitalpenetarako arazoak ere gutxitzeko.

* * *

Besterik gabe, bada, hemen ematen diot amaiera txostentxo honi, probetuzkorik badu jaso dadin. Mila esker guztioi zuen arretagatik.